
І. В. КРЮЧКОВА,
*доктор економічних наук,
головний науковий співробітник
ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”
(Київ)*

НЕДОСКОНАЛА МАТРИЦЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Розкрито основні чинники макроструктурних деформацій в економіці України, які негативно вплинули на рівень валових заощаджень і загальмували інвестиційні процеси в економіці. Дано рекомендації щодо структурної гармонізації розподілу валового наявного доходу між інституційними секторами економіки та відновлення національних джерел розвитку.

I. V. KRYUCHKOVA,
*Doctor of Econ. Sci.,
Principal Sci. Researcher,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
(Kyiv)*

THE IMPERFECT MATRIX OF UKRAINE'S ECONOMY

The main factors of macrostructural deformations in Ukraine's economy, which affected negatively the level of gross savings and decelerated the investment processes in the economy, are presented. Some recommendations on a structural harmonization of the distribution of the available gross income between economy's institutional sectors and the renewal of the national sources of development are given.

Сьогоднішнє обговорення шляхів виходу з кризи потребує чіткого розуміння причин її виникнення. Ознаки майбутніх проблем давалися взнаки ще до їх проявлення у вигляді спадної динаміки інвестицій і ВВП, оскільки задовго до кризових проявів через структурні диспропорції в доходах інституційних секторів відбувалася деформація матриці економіки, що призводило до вимивання інвестиційних ресурсів для розвитку економіки. Найуразливішим, з урахуванням інвестування економіки, став валовий наявний дохід (ВНД) у секторі нефінансових корпорацій, де з 2008 р. спостерігалось постійне зниження рівня валових заощаджень. Його падіння не зупинилося на безпечному рівні (9%), а в період 2010–2013 рр. у середньорічному вимірі становило 2,5% ВНД*, що підірвало основи відтворення ВВП. Водночас іншим слабким місцем став ВНД сектору загального державного управління, в балансі якого утворилася прогалина через політично вмотивоване підвищення соціальних стандартів без адекватного збільшення соціальних внесків з боку самозайнятих підприємців і роботодавців, що різко знизило його валові заощадження, а з 2009 р. вони стали від'ємними.

Крючкова Ірина Володимирівна (Kryuchkova Iryna Volodymyrivna) – e-mail: K-iv@hotmail.com.

* Розраховано автором за: Система національних рахунків України за 2010–2013 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Дослідження показало, що недосконалість структурної матриці ВНД пов'язана з порушенням його базових пропорцій між інституційними секторами економіки, формуванням значних щорічних дефіцитів у балансах ресурсів і витрат сектору нефінансових корпорацій (особливо в підсекторі державних нефінансових корпорацій) і в секторі загального державного управління (особливо в підсекторі "центральні органи державного управління"), що знизило їх здатність до фінансування накопичення основного капіталу. Ці тенденції закріпилися на фоні профіциту відповідних балансів у секторі фінансових корпорацій та в секторі домашніх господарств, тому вплинули на різке зниження валових заощаджень. Фінансові корпорації — слабкі інвестори економічного розвитку. Домашні господарства ж завдяки зростаючому споживчому попиту дедалі більше підтримували імпортерів.

Детальний аналіз усіх позитивних і негативних складових ВНД (далі — чинників формування ВНД) у секторі нефінансових корпорацій виявив, що за період 2001—2013 рр. на зниження рівня валових заощаджень нефінансових корпорацій вплинуло, перш за все, поетапне зниження частки валового прибутку і змішаного доходу в структурі секторного ВНД. Це відбувалося головним чином під впливом підвищення мінімальної заробітної плати і, відповідно, випереджального зростання оплати праці, частка якої збільшилася відносно ВВП з 42,3% у 2001 р. до 51,5% у 2013 р. *

Починаючи з 2008 р., **негативний вплив від'ємного сальдо доходів від власності став головним чинником падіння рівня валових заощаджень** сектору і національних заощаджень у цілому. За період 2008—2013 рр. середньорічний вплив фінансових ресурсів нефінансових корпорацій через цей канал становив 11,7% ВВП, що знизило валові заощадження підприємств реального сектору (особливо державних нефінансових підприємств) та сформувало тренд щорічного нарощення за позичень для покриття секторного дефіциту фінансування валового накопичення основного капіталу. Отже, через низький рівень валових заощаджень покриття ними валового накопичення основного капіталу постійно зменшувалось і становило у 2013 р. всього 14,5%.

За попередніми даними, у 2014 р. перекоси у структурі ВНД лише посилювалися. Так, у I кварталі сектор нефінансових корпорацій отримав від'ємний валовий наявний дохід обсягом 8,5 млрд. грн. (табл. 1). При цьому вплив доходу по каналу сальдо доходів від власності становив 12,9% ВВП, або більше ніж 82% секторного валового прибутку (табл. 2). Отже, нефінансові корпорації фактично працювали на те, щоб оплатити доходи від власності, не залишаючи ресурсу не тільки для розвитку, а й для простого відтворення виробництва.

Хронічне накопичення чистих запозичень збільшує ризики кредитування з відповідним впливом на вартість кредитів на фоні відсутності формування адекватного за обсягами ВНД, істотно знижує кредитоспроможність підприємств реального сектору, що позначається на новому витку розширення від'ємного сальдо секторних доходів від власності.

На фоні перетворення каналу доходів від власності на головний фактор падіння ВНД у секторі нефінансових корпорацій грошово-кредитна політика (особливо процентна) стає надзвичайно важливою для гармонізації секторної структури ВНД і створення умов для виходу реального сектору економіки з боргової та

* Тут і далі розраховано автором за: Квартальні національні рахунки за інституційними секторами [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>; даними СНР України за відповідні роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

інвестиційної кризи. Однак процесом формування вартості позикових ресурсів досі не управляють ні НБУ, ні Уряд. Так, НБУ заінтересований, перш за все, в низькій інфляції та стабільності банківської системи, незважаючи на фінансові втрати реального сектору, а Уряд своєю експансією на ринку запозичень не тільки витісняє реальний сектор, а й впливає на підвищення процентних ставок. Перебіг економічних подій показує, що процентна політика потребує докорінних змін у напрямі посилення контролю над вартістю позикових коштів з боку НБУ, наприклад, шляхом встановлення граничного рівня з урахуванням ТОП-10 найнадійніших банків.

Таблиця 1

Секторна структура ВНД

(%)

Складові ВНД	Роки						І кв.	
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 р.	2014 р.
Валовий наявний дохід.....	100	100	100	100	100	100	100	100
Нефінансові корпорації.....	8,2	6,2	3,6	2,7	1,9	2,0	-0,6	-2,7
Фінансові корпорації.....	4,5	6,2	3,8	3,6	1,0	2,3	3,9	0,7
Сектор загального державного управління...	20,0	15,1	15,4	17,7	17,2	15,9	17,7	19,2
Домашні господарства.....	66,5	71,8	76,5	75,1	79,2	79,1	78,1	81,8
Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.....	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7	0,8	1,0	0,9

Таблиця 2

Сальдо доходів від власності в розрізі інституційних секторів економіки України

(% ВВП)

Сектори	Роки						І кв.	
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 р.	2014 р.
Нефінансові корпорації.....	-8,8	-12,7	-13,1	-13,0	-11,6	-11,9	-11,9	-12,9
Фінансові корпорації.....	4,4	7,5	4,1	4,6	0,9	4,5	4,4	1,0
Сектор загального державного управління.....	1,7	0,6	1,0	0,2	1,4	1,3	-0,1	4,5
Домашні господарства.....	-0,2	-0,3	3,6	3,0	4,4	2,6	2,7	3,1
Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.....	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Інший світ.....	2,9	5,0	4,4	5,3	4,8	5,4	4,9	4,3

За період 2001–2013 рр. податки на доходи нефінансових корпорацій знизилися з 4,7% до 3,3% ВВП, у середньорічному вимірі – до 4,1%. Можна сказати, що податкова політика щодо прямого оподаткування була сприятливою для збереження стабільності і не створювала тиск на підприємства реального сектору економіки*.

Для вирішення проблем підсектору державних нефінансових корпорацій важливим є канал капітальних трансфертів. Так, у 2011 р. державні нефінансові корпо-

* Проблема була і залишається у сфері непрямих податків, особливо з поверненням експортерам ПДВ.

рації отримали 31,7 млрд. грн. капітальних трансфертів від підсектору інших депозитних корпорацій, а у 2012 р. — 21,8 млрд. грн. від підсектору страхових корпорацій і недержавних пенсійних фондів *. Це дозволило деяким державним нефінансовим корпораціям уникнути повного банкрутства, особливо якщо відбувалося списання кредитного боргу.

Хронічний дефіцит валових заощаджень на підприємствах реального сектору економіки став одним з головних чинників падіння капітальних інвестицій в Україні, що проявилось у I кварталі 2013 р. У 2014 р. до структурних чинників інвестиційної кризи додалися ще й політичні. В результаті за січень — вересень (порівняно з відповідним періодом 2013 р.) капітальні інвестиції знизилися на 23% **.

Сектор загального державного управління (ЗДУ) є другим за дефіцитністю свого балансу через падіння рівня секторного ВНД з 24,3% у 2001 р. до 16% у 2013 р. Упродовж 2001–2013 рр. основний компонент секторного ВНД — чисті податки — був відносно стабільним та істотно не впливав на тенденцію щодо зменшення рівня ВНД нижче безпечної позначки — 23,4%. Це той рівень, який дозволяє профінансувати індивідуальні та колективні послуги ЗДУ і секторні капітальні витрати.

Податки на доходи в середньому за рік становили 9% ВВП, але порівняно з докризовим періодом (2001–2008 рр.) вони трохи знизилися (на 0,9 процентного пункту), що майже не вплинуло на зменшення загального секторного ВНД. Сумарна складова чистих і поточних податків на доходи та майно практично не зазнала змін, тому можна зробити висновок, що *податкова політика не вплинула негативно на рівень секторного ВНД*.

В ієрархії факторів, які стали головним деструктивним моментом у дисбалансі в секторі ЗДУ, особливо помітним є від'ємне сальдо поточних трансфертів, яке зростає в основному за рахунок соціальної допомоги, крім допомоги в натуральному вираженні.

На рисунку показано, як саме зростання витрат сектору ЗДУ на соціальну допомогу, крім допомоги в натуральному вираженні ***, впливало на падіння рівня його ВНД. Отже, можна зробити висновок, що соціальна політика цього періоду була не тільки економічно необґрунтованою, а й деструктивною в цілому для економіки. Значить, саме виправлення раніше допущених помилок, мотивованих політичним популізмом, є головним напрямом дій щодо виходу з кризи.

* Система національних рахунків України за 2010–2013 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

** Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2014 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2014/ibd/iki_ed/iki_ed_u/kied_14u_n.htm.

*** Відповідно до методичних рекомендацій щодо складання рахунку вторинного розподілу доходу за інституційними секторами економіки, соціальна допомога, крім допомоги в натуральному вираженні, — це поточні трансферти у грошовій формі домашнім господарствам, які здійснюються державними органами за рахунок коштів бюджету і фондів соціального страхування, а також некомерційними організаціями, які обслуговують домашні господарства. Населення отримує соціальну допомогу з державного і місцевих бюджетів, Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття (пенсії по старості за вислугу років; пенсії та допомога військовослужбовцям; допомога з тимчасової втрати працездатності; пенсія по трудовому каліцтву; допомога по безробіттю; допомога по вагітності та пологах, при народженні дитини; допомога на дітей віком до 16 років, учнів — до 18 років; допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку тощо).

Рівні соціальної допомоги (крім допомоги в натуральному вираженні) та ВНД сектору ЗДУ

Пошук шляхів зменшення рівня дефіциту сектору ЗДУ доцільно зосередити на виявленні причин формування високого рівня профіциту балансу в інших секторах та деяких підсекторах економіки.

Дослідження показали, що значний профіцитний баланс у секторі домашніх господарств є особливо помітним у підсекторі роботодавців. При цьому останній фактично не втрачає доходу по каналу сальдо поточних трансфертів, а негативний вплив поточних податків на доходи, майно тощо є надзвичайно малим. У 2012 р. профіцит балансу підсектору роботодавців (чисте кредитування) становив більше ніж 70% витратної частини, водночас на валове накопичення основного капіталу пішло лише 5%. Саме роботодавці як власники підприємств вирішують, яким чином буде розподілено прибуток від реалізації вироблених товарів і послуг, а отже, визначають, яка його частина залишиться на розвиток виробництва в секторі нефінансових корпорацій, а яка – у вигляді дивідендів (доходів від власності) буде розподілена між власниками. Дивіденди роботодавців помітно позначаються на відпливі доходів від власності із сектору нефінансових корпорацій.

З усіх підсекторів сектору домашніх господарств підсектор найманих працівників витрачає найбільшу частину свого ВНД на сплату поточних податків (у середньому – 9% у 2011 та 2012 р.) і на покриття сальдо поточних трансфертів (відповідно, 5,7%). Водночас роботодавці витрачають по цих каналах незначну частку свого доходу, а у 2011 р. в цілому спостерігалось додатне сальдо за поточними трансфертами.

Загальний розподіл поточних податків і сальдо поточних трансфертів у секторі домашніх господарств доводить, що одним з напрямів зменшення дефіциту сектору ЗДУ і водночас гармонізації податкового навантаження на підсектори домашніх господарств є підвищення рівнів поточного оподаткування та соціальних внесків у підсекторах роботодавців і самостійно зайнятих працівників.

Разом з тим рівень сальдо доходу від власності в підсекторі роботодавців є високим, особливо через зменшення обсягів реінвестування або капіталізації доходів. Це говорить про необхідність коригування політики оподаткування доходів від власності в напрямі заохочення суб'єктів господарювання до реінвестування доходу у виробництво, тобто поліпшення інвестиційного клімату і впровадження відповідних стимулів.

Сектор фінансових корпорацій — другий сектор з профіцитним балансом доходів і витрат. Однак у 2011 і 2012 рр. він зазнав значних втрат доходу по каналу сальдо капітальних трансфертів, переданих державним нефінансовим корпораціям. З 2005 р. в цьому секторі додатне сальдо доходів від власності перевищило обсяги валового прибутку, ставши найвпливовішим чинником формування високого рівня секторного ВНД. Пікове зростання рівня сальдо доходів від власності (до 7,5% ВВП) відбулось у кризовому 2009 р., коли спостерігалось значне підвищення процентів по кредитах для реального сектору економіки *. Результатом такого підвищення стало зрівняння обсягів ВНД в обох секторах з подальшим щорічним падінням його рівня в секторі нефінансових корпорацій (див. табл. 1). Це означає, що антикризова політика з переважною підтримкою банківської системи без обмежень з боку НБУ, яка стосується процентів по кредитах, була деструктивною для реального сектору економіки.

Серед інших чинників вплив поточних податків і сальдо поточних трансфертів на обсяги та рівень секторного ВНД є дуже незначним. Лише у 2012 р. спостерігавсь аномальний відплив доходу за іншими поточними трансфертами з підсектору інших депозитних корпорацій в обсягу 24,1 млрд. грн. (водночас зафіксовано отримання 22,7 млрд. грн. у вигляді інших поточних трансфертів державними нефінансовими корпораціями) **. У тому самому 2012 р. підсектор "страхові корпорації та недержавні пенсійні фонди" втратив ресурс, сплативши капітальні трансферти державним нефінансовим корпораціям. Отже, підтримка державних підприємств дорого коштувала фінансовим корпораціям, хоча потужна капіталізація банків з боку Уряду дозволяла справитися з такими відпливами по каналах поточних і капітальних трансфертів.

Як видно з даних, наведених у таблиці 3, в середньому за період 2008–2013 рр. найбільш вагомими факторами щодо відпливу фінансових ресурсів від одного сектору до іншого та формування деформованої структури ВНД у розрізі інституційних секторів економіки були сальдо доходів від власності та сальдо поточних трансфертів. Оскільки саме ці чинники та падіння загального рівня валових заощаджень найбільше вплинули на диспропорції в балансах доходів і витрат інституційних секторів і підсекторів економіки, тому зміни у процентній політиці, соціальній політиці щодо соціальної допомоги та інших соціальних трансфертів, а також у політиці соціальної допомоги нині є головними напрямками гармонізації структури ВНД і підвищення рівня валових заощаджень в економіці України.

Крім того, в таблиці 3 наведено дані щодо сальдо капітальних трансфертів, яке не є компонентом валового наявного доходу, але впливає на секторні відпливи

* В окремі дні березня процентні ставки перевищували 40% річних по кредитах у національній валюті і 15% — в іноземній валюті [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44580.

** Система національних рахунків України за 2010–2013 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

фінансових ресурсів (зміни у фінансових зобов'язаннях). Той факт, що державні нефінансові корпорації стали головними реципієнтами, а фінансові – головними донорами капітальних трансфертів, говорить про те, що політика Уряду щодо підтримки окремих державних підприємств стосувалася посередництва державних банків і страхових організацій.

Таблиця 3

**Основні показники впливу на структуру ВНД у розрізі секторів економіки
в середньому за 2008–2013 рр.**

(% ВВП)

Складові	Сальдо доходів від власності	Сальдо поточних трансфертів	Поточні податки на доходи, майно тощо	Сальдо капітальних трансфертів
Нефінансові корпорації.....	-11,9	-3,3	-3,5	1,4
Фінансові корпорації.....	4,3	-0,2	-0,2	-1,2
Сектор загального державного управління.....	1,0	-6,7	8,7	-0,5
Домашні господарства.....	2,2	9,6	-4,9	0,4

Першим з основних чинників деформації структурної матриці економіки та падіння рівня валових заощаджень в Україні є формування довготривалого дефіциту в балансі ресурсів і витрат сектору нефінансових корпорацій через надмірне зростання від'ємного сальдо доходів від власності (на фоні високих запозичень і процентів по кредитах). Отже, основні рекомендації щодо поступового наближення до гармонізованої структурної матриці розподілу ВНД та досягнення балансів у доходах і витратах усіх секторів економіки стосуються, перш за все, процентної політики НБУ. Необхідно законодавчо посилити контроль НБУ над економічно невиправданим підвищенням процентів у банківській системі шляхом внесення змін до Закону України “Про банки і банківську діяльність” і Закону України “Про Національний банк України” щодо розширення функцій НБУ з покладанням на нього функції встановлення для банків граничних значень процентів по кредитах і депозитах. При цьому такі рівні можуть встановлюватися з орієнтацією на фактичні проценти по кредитах і депозитах у ТОП-10 найнадійніших банків України. Це звужить канал чистого відпливу доходів від власності з реального сектору економіки і, відповідно, підвищить ВНД нефінансових корпорацій до безпечного рівня, а також зменшить ризики населення за вкладками в банківській системі.

Основним деструктивним фактором дисбалансу в секторі ЗДУ стало непомірно зростаюче від'ємне сальдо поточних трансфертів, на яке негативно вплинули зрослі під тиском підвищення соціальних стандартів обсяги соціальної допомоги (крім допомоги в натуральному вираженні) на фоні недостатніх надходжень соціальних внесків. При цьому в секторі домашніх господарств у підсекторах роботодавців і самостійно зайнятих працівників питома вага соціальних внесків (відносно їх ВНД) є дуже низькою. Отже, одними з напрямів зменшення дефіциту сектору ЗДУ є тимчасове замороження соціальних стандартів і водночас гармонізація значущості соціальних внесків у підсекторах домашніх господарств шляхом їх підвищення у підсекторах роботодавців і самостійно зайнятих працівників.

Доцільно було б змінити методику розрахунку мінімального страхового внеску, який, відповідно до чинного законодавства, визначається на базі мінімального розміру заробітної плати та внеску за місяць *. На нашу думку, потрібно перейти до встановлення мінімального страхового внеску, враховуючи при цьому середній внесок на одного найманого працівника, який сформувався за попередній місяць у тому виді економічної діяльності, де фізична особа забезпечує себе роботою самостійно. Це б дещо зрівняло розміри соціальних внесків у підсекторах найманих і самостійно зайнятих працівників.

Що ж стосується підвищення рівня соціальних внесків для роботодавців, то ми вважаємо за доцільне розглянути можливість введення відрахувань на соціальні внески з дивідендів фізичних осіб. Так, наприклад, за умови нарахування у 2012 р. 3% соціальних внесків на дивіденди роботодавців у секторі ЗДУ розрив в обсягах отриманих і сплачених соціальних трансфертів міг би зменшитися майже на 6%.

—————

* Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 13.03.2015 р. № 2464-17 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>.